

О СПОРОВИМА ЗА РАЗВОД БРАКА НА ПОДРУЧЈУ ОКРУЖНОГ СУДА У МОСТАРУ

Подручје Округног суда у Мостару обухвата среске судове у Билећи, Чапљини, Дувну, Гацку, Коњицу, Ливну, Липитици, Љубушком, Мостару, Невесињу, Прозору, Стоцу и Требињу. Округни суд у Мостару је највећи у Босни и Херцеговини не само по броју среских судова него и територијално. Његова надлежност се протеже на 13.308 км². Штавише, он је на првом мјесту и по броју становника чији број се пење на 439.800 (1). Међутим, на територији овог суда од 1946 до 1953 било је мање спорова за развод брака него и у једном другом округном суду у Босни и Херцеговини. Тако, на примјер, док је у поменутом раздобљу на територији Округног суда у Сарајеву, који има 416.522 становника, било преко 9.000 спорова за развод брака, на подручју Округног суда у Мостару покренут је свега 1.461 спор.

По нашем мишљењу, овако релативно мали број предмета о разводу брака у овој области посљедица је слиједећих чињеница. Прије свега у овом округу је најмање муслимана (око 20,7%) (2), код којих су, несумњиво, разводи бракова најчешћи. Друго, на овој територији је припадника римокатоличке вјероисповјести највише (око 48,1%), међу којима су, опет, разводи најређи. Поред тога, ми сматрамо, да и густина становништва спада међу чиниоце који врше утицај на односе у браку. Број становника по 1 км² је у овом крају, заиста, мален, мањи него у ма којем другом округу у Босни и Херцеговини. То посебно важи за Источну Херцеговину гдје на 1 км² долази од 20 до 29 становника. Разумије се да се овдје морају узети и други моменти, као што су морална схватања и други. Отуда у срезовима Источне Херцеговине имамо ситуацију да је било година да није било ни једног спора за развод брака.

Бракоразводни материјал, о коме је ријеч, јасно говори о здравим брачним и породичним односима који владају у Источној Херцеговини.

Број сеоског становништва је на овом подручју више него три пута већи од градског (од становника који живе у сједиштима

(1) Овај број становника узет је према попису од 31 марта 1953 (Статистички годишњак НР БиХ, Сарајево, 1955).

(2) Ради оријентације у погледу вјерске припадности становништва на подручју Округног суда у Мостару послужили смо се подацима добивеним општим пописом од 31 марта 1931, јер новијих података у том погледу немамо. Према овом попису било је на данашњој територији Округног суда у Мостару 404.314 становника, и то католика 194.822, православних 125.695, муслимана 83.797 и осталих 316. Можемо претпоставити какве су све промјене настале од 1931 до 1953, кад се и сам број становника у том међувремену повећао за 35.596, без обзира на страховита и масовна страдања у току прошлог рата. То ће се донекле моћи да сагледа тек када будемо имали дефинитивне резултате пописа из 1953 и у погледу вјерске припадности. Ови подаци су узети из публикације коју је издао Државни статистички уред Демократске Федеративне Југославије у Београду 1945: Босна и Херцеговина, преглед по општинама.

бивших срезова или тачније речено у сједиштима среских судова). Међутим, број предмета за развод брака чији су муж и жена грађани износи 738, а 407 спорова отпада на супруге који живе на селу, односно ван сједишта среских судова. (Ови бројеви су узети од броја предмета које сам прегледао. Према томе нисам прегледао 316 описа који се налазе код среских судова у Коњицу, Прозору, Ливну и Дувну.) Ова разлика је логична и служи као доказ да су разводи бракова бројнији тамо гдје су друштвени односи сложенији.

У прилог ове тврдње говоре и подаци о занимању брачних другова. Наиме, занимања брачних другова који су тражили развод брака крећу се како слиједи: земљорадник-домаћица (земљорадник-земљорадница) наводи се у 169 случајева, службеник-домаћица 120, радник-домаћица 84, официр-домаћица 52, службеник-службеница 39, шофер-домаћица 37, бравар-домаћица 23, радник-радница 19, официр-службеница 15, кројач-домаћица 15, столар-домаћица 15, жељезничар-домаћица 14, механичар-домаћица 11, службеник-радница 10, гостионичар-домаћица 9, ковач-домаћица 8, трговац-домаћица 8, обућар-домаћица 10, професор-домаћица 6, милиционар-домаћица 6, рудар-домаћица 5, столар-радница 4, молер-домаћица 4, лимар-домаћица 4, учитељ-домаћица 3, конобар-радница 3, службеник-учитељица 3, официр-учитељица 2, пекар-домаћица 2, официр-официр 2, зидар-домаћица 3, лутар-домаћица 3, ложач-домаћица 3, тапетар-домаћица 3, берберин-домаћица 4, чистач обуче-домаћица 3, службеник-фризерка 1, фотограф-домаћица 1, студент-домаћица 1, пекар-радница 1, професор-професорица 1, официр-апотекарица 1, радник-учитељица 1, столар-кројачица 1, кочничар-официр 1, службеник-бабица 1, посједник-домаћица 1, конобар-домаћица 1, конобар-кројачица 1, бормајстор-домаћица 1, конобар-кухарица 1, шофер-кројачица 1, месар-домаћица 3, фотограф-радница 1, обућар-службеница 1, службеник-кројачица 1, бравар-службеник 1, кројач-кројачица 1, земљорадник-радница 1, радиотехничар-домаћица 1, електромонтер-болничарка 1, болничар-радница 1, млинар-домаћица 1, професор-службеница 1, службеник-пензионерка 1, техничар-домаћица 3, бравар-радница 2, шофер-службеница 2, машиновођа-домаћица 1, електричар-домаћица 1, столар-службеница 1, стројар-домаћица 1, кројач-службеница 1, земљорадник-бабица 1, аутомеханичар-домаћица 3, пензионер-домаћица 1, конобар-фризерка 1, учитељ-учитељица 1, динер-домаћица 1, берберин-службеник 1, бравар-намјештеница 1, механичар-намјештеница 1, официр-фризерка 1, тесар-домаћица 1, зидар-намјештеница 1, земљорадник-службеница 1, студент-болничарка 1, службеник-кројачица 1, кројач-радница 1, бравар-службеница 1, конобар-службеница 1, радник-намјештеница 1, кројач-радница 1, конобар-кројачица 1 и столар-кројачица 1. У 328 случајева није наведено занимање брачних другова.

Занимања мужа су слиједећа и у слиједећем броју: земљорадник у 172 случаја, службеник (намјештеник) у 186, радник у 105, официр у 73, шофер у 40, столар у 22, бравар у 28, кројач у 19, жељезничар у 15, механичар у 13, обућар у 11, гостионичар у 9, конобар у 9, ковач у 8, професор у 8, милиционер у 6, рудар у 5, берберин у 5, молер у 4, лимар у 4, учитељ у 4, зидар у 4, пекар у 3, лутар у 3, ложач у 3, тапетар у 3, чистач у 3, фотограф у 3, техничар у 3, аутомеханичар у 3, месар у 3, студент у 2, електричар у 2, судија, носач, посједник, бормајстор, радиотехничар, болничар, млинар, пензионер, минер, зубар, механичар и тесар у по једном случају.

Занимања жена изгледају овако: домаћица 653, службеница 68, радница 44, кројачица 9, учитељица 8, фризерке 3, официра 3, болничарке 3, бабице 2, професорица, апотекарица, кухарица и пензионерки по 1.

Без обзира на то што не располажемо статистичким подацима о броју појединих занимања на овом подручју, да би могли извршити поређење и израчунати проценат њиховог учествовања у овим споровима, ипак се, већ на први поглед, види да извјесна занимања много више учествују од других у бракоразводним парницама, као што је, на примјер, случај с официрима и шоферима. То значи да нека занимања по својој природи и карактеру више утичу на поремећај у браку него друга.

Од 1.138 прегледаних списка на срез и град Мостар отпада 574 или 50,5% спорова (3) (на град 509 а на срез 65 предмета) на 53.096 становника, на срез Требиње 94 или 8,2% (55:39) на 27.289 становника, на срез Коњиц 92 или 8,0% (29:63) на 32.922 становника, на срез Чапљину 54 или 4,7% (23:31) на 23.491 становника, на срез Љубушки 54 или 4,7% (21:33) на 36.231 становника, на срез Ливно 50 или 4,4% (20:30) на 36.664 становника, на срез Невесиње 46 или 4,0% (13:33) на 27.287 становника, на срез Столац 41 или 3,6% (27:14) на 25.934 становника, на срез Гацко 28 или 2,4% (9:20) на 14.424 становника, на срез Прозор 26 или 2,2% (12:14) на 16.392 становника, на срез Лишћуцу 21 или 1,8% (6:15) на 24.103 становника, на срез Дувно 20 или 1,7% (11:9) на 26.273 становника, на срез Билећу 18 или 1,5% (7:11) на 13.531 становника, на срез Посушје 9 или 0,7% (1:8) на 21.676 становника и на срез Гламоч 6 или 0,5% (2:4) на 15.146 становника.

Као што се види више од половине прегледаних предмета отпада на подручје Среског суда у Мостару, а на сам град Мостар 509 на 25.817 становника. На остала подручја, дакле, долази врло мали број ових спорова. Колико је тај број мален види се тек

(3) У заградама први број означава број бракоразводних спорова који отпада на град, а други број спорове који отпадају на село. Број становника који се на овом мјесту наводи у вези с појединим срезовима узет је према попису од 15 марта 1948, јер попис из 1953 није обрађен према срезовима који су се поклапали са подручјима среских судова (Статистички годишњак НР БиХ, Сарајево, 1954).

онда када се узме у обзир да је овдје ријеч о временском размаку од 8 година. Ако поред тога имамо у виду и то да је било година у којима у срезу Билећа, Гацко, Невесиње, Лиштица, Посушје, Прозор, Дувно и Гламоч није био ни по један спор за развод брака, онда, заиста, можемо рећи да су разводи на овим срезевима ријеткост. То вриједи како за срезове гдје у огромној већини живи католички елемент, тако и у овим гдје живе православни и муслимани.

У највећем броју случајева оба брачна друга су из истог мјеста и среза. Само у 134 случаја један супруг је из другог среза. Међутим, у 226 случајева је један или оба брачна друга са подручја другог округа, али су настањени на овој територији.

Од ових бракова 714 закључени су пред органима народне власти, а 424 пред вјерским органима и по ранијим прописима.

Као и на другим подручјима и овдје је релативно највећи број муслиманских бракова. Тако на муслиманске бракове отпада 632 предмета или 55,5%, на римокатоличке 257 или 22,5%, на православне 172 или 15,1%, на јеврејске 4 или 0,3%. Од мјешовитих бракова отпада на православно-католичке 33 или 2,8%, на муслиманско-православне 17 или 1,5%, на муслиманско-католичке 20 или 1,7% на јеврејско-католичке 2 или 0,1% и на католичко-евангелистичке 1 предмет или 0,08%.

И на овом подручју, као и подручјима окружних судова у Бихаћу и Сарајеву, муж много чешће тражи развод брака него жена. Тако на мужа отпада 696 спорова или 60,6%, а на жену 442 или 39,4%.

И овдје је релативно већи број случајева у којима жена одустаје од тужбе од броја који отпада на мужа. Муж је, на примјер, одустао у 162 случаја или у 14,1%, а жена у 115 или 10,2% случајева. Ако овај број случајева упоредимо с оним у Бихаћу и Сарајеву, видјећемо да је он на овом подручју мањи него тамо. Чини нам се да то долази отуда што је жена на овом подручју нешто у бољем положају и што се тако лакомислено и непромисљено не одлучује на подношење тужбе за развод брака.

Суд је одбио жалбу у 147 или 12,8% случајева. И број одбијених тужби је овдје сразмјерно много мање него у Бихаћу, што такође указује на то да је овдје мање безразложних и лакомислених тужби.

У 3 случаја је у току поступка муж умро, па је на тај начин и поступак окончан.

Однос између броја тужби и броја разведених бракова на овој територији је готово исти као и у бихаћком округу. Он је, мање-више, исти у свим прегледаним годинама. Од броја поднесених тужби брак је разведен у 690 или 60,1% случајева. Код 125 или 10,9% разведених бракова није проглашен кривим ниједан брачни друг. У осталим случајевима (567 или 49,6%) криви су и то код 146 или 21,1% од разведених бракова муж, у 138 или 20,0% жена и у

178 или 25,7% случајева су крива оба супруга. Упада у очи да је разлика у кривици између мужа и жене врло мала на овом подручју, док је на другим подручјима та разлика на штету мужа готово дупло већа.

Осим тога у 69 или у 10,0% муж је проглашен кривим као тужилац, а жена у 34 или у 4,9% случајева као тужиља.

Мирење је успјело у 19 или 1,6% случајева.

Осврнемо ли се на све досад прегледане предмете о разводу брака, чији број се пење на 4.437, видјећемо да је мирење успјело само у 51 случају. Међутим, треба имати у виду да у око 25% случајева долази до мирења између супруга али не посредовањем суда, него се то дешава изван суда и рочишта за мирење.

Према томе сами супрузи су у великом броју случајева склони да наставе брачни живот и да пређу преко извјесних чињеница које су их својим наступањем потакле да траже развод брака. Мирење, по нашем мишљењу, не успијева чешће због тога што му се приступа више формалистички, што се врши пред младим и неискусним судијама (који често пута нису ни у браку), судиским приправницима, што се рочиште за мирење заказује релативно брзо после подношења тужбе и што га проводе судије који не познају прилике у којима живе брачни другови.

Ни на овом подручју судови не користе и не примјењују чл. 77 Основног закона о браку, по коме суд по службеној дужности може да нареди извођење доказа. Они се ослањају само на она доказна средства која им нуде и подносе странке. У 454 случаја суд је преслушао свједоке. У 165 спорова тужени брачни друг је признао наводе тужбе и пристао на развод брака. Напротив, у 70 предмета тужени супруг признао је наводе тужбе али се противио разводу брака. У 155 је порекао наводе тужбе а пристао на развод брака.

Према томе и на овом подручју се расправља и одлучује о судбини брака у већини случајева на основу доказног материјала који странке лично дају у својим изјавама. Можда би се то могло и правдати у случајевима у којима је ријеч о браковима без дјеце али не и у оним споровима у којима супрузи имају дјецу.

И код овог суда било је инсценираних случајева. Тако у једном предмету свједок наводи: „Истина је да ју је свекар напаствовао, док је тужилац био у војсци и мени је давао 2.000 дин. да бих је завео и извршио с њом полни сношај“ (Окружни суд у Мостару, Г 161/52 (4)).

У поређењу с Бихаћем примјењује се да је овдје знатно већи број жалби него на подручју Окружног суда у Бихаћу. Тако је

(4) Пошто се у овом раду наводе примјери узети не само из списка Окружног суда у Мостару него и они из списка среских судова у Билећи, Чапљини, Гацку, Ливну, Лиштици, Љубушком, Мостару, Невесињу, Стоцу и Требињу, навели смо само број списка и годину, кад је ријеч о списима Окружног суда, у случајевима гдје је ријеч о списима осталих судова, навели смо још и мјесто суда.

тужилац поднио жалбу у 60 случајева, тужена страна у 16, а јавни тужилац у 6 случајева. Виши суд је удовољио жалби у 24 случаја и то 3 жалбе јавног тужиоца.

Странке су заступане преко адвоката у 140 случајева. То је три пута више него на подручју Окружног суда у Бихаћу. Заступања преко адвоката расту из године у годину. У 1953 било је три пута више ових заступања него у 1946.

Позивање на законске прописе на подручју овог суда је чешће него у бихаћком округу. Тако су законски прописи цитирани у 361 случају. Док је овог цитирања било у 1946 само у 22 случаја, у 1953 било га је у 52.

Нема сумње да и бракоразводни спорови с подручја Окружног суда у Мостару пружају драгоцене податке о односима родитеља према дјечи, а из ових спорова се уједно види како судови гледају на ове односе и како рјешавају животна питања дјеце из разведених и разривених породица. Од 1.138 прегледаних списа у 420 случајева брачни другови су имали дјецу, и то у 241 случају по једно дијете, у 111 по двоје, у 37 по троје, у 23 по четворо, у 6 по петоро и у 2 случаја по шесторо дјеце, дакле у свему 723 дјеце. Осим тога у 72 случаја се наводи да су брачни другови имали 187 дјеце из ранијих бракова, и то муж у 43 случаја 103 дјеце, жена у 18 случајева 41 дијете и оба супруга у 10 случајева 43 дјеце. Томе треба додати и 99 случајева са 138 дјеце у којима су брачни другови родили дјецу у ванбрачним односима с трећим лицима за вријеме трајања брака. Муж је у 35 случајева добио 46 ове дјеце, жена у 57 случајева 74, а обоје у 7 случајева 14 дјеце.

Према томе у ово 1138 бракоразводних спорова било је 1048 дјеце чији је нормалан развој доведен у питање, јер је због поремећених односа њихових родитеља породична средина постала неподесна за њихово правилно васпитање.

Полазећи од чињенице да су дјеца најјача веза између брачних другова, с правом би могли очекивати да су и на овом подручју чешћи разводи између супруга који немају дјеце него између оних који их имају, што важи као правило у бракоразводним споровима Окружног суда у Сарајеву у 1946. Међутим, у случајевима с територије Окружног суда у Мостару нема готово никакве разлике између броја разведених бракова с дјецом и бракова без дјеце. Тако је од 420 спорова у којима брачни другови имају дјецу брак разведен у 227 случајева. Суд је одбио тужбу само у 81 случају, а супрузи су одустали од поднесене тужбе у 143 случаја.

Ови подаци јасно говоре о томе да је, с једне стране, код брачних другова с дјецом превладао лични интерес над интересом дјеце, а, с друге, да се суд није довољно уносио у тежину ситуације дјеце чији се родитељи разводе.

У 183 случаја суд је повјерио дјецу мајци, а само у 51 случају оцу, што значи да се и овдје сматра да је мајка пожртвовнији родитељ и да је потребнија дјечи од оца. Али то исто значи да на

њу пада највећи терет око подизања дјеце. Овдје није у питању само брига и старање које је физички и духовно исцрпљује него и материјалне жртве које она подноси у погледу издржавања повјерене јој дјеце. Те материјалне жртве су тим веће што је у највећем броју случајева ријеч о мајкама домаћицама које и саме, мањевине, падају на терет својих сродника или заједнице. У овим случајевима (128) гдје суд обавезује оца да помаже издржавање дјеце, његов допринос је незнатан, више симболичан него стваран, јер се креће од 200 до 1.000 дин., мјесечно. Само у неколико случајева он прелази суму од 1.000 дин.

Међутим, у 62 случаја суд је не само обавезао мајку да чува и васпитава дјецу него и да их издржава, не осуђујући оца ни на какав допринос. Да је највећи број мајки без имовине и без сопствених средстава за живот, може се закључити и из чињенице што је суд од оног 51 случаја у којима је оставио дјецу оцу само у 4 случаја одредио да мајка доприноси мјесечно један дио за издржавање дјеце.

Положај пасторчади је и у овим случајевима, као што то обично бива, врло тежак. Маћеха одн. очух нетрпељиви су према овој дјечи. Управо се не зна чији је положај тежи: или дјеце чији се родитељи разводе или оне која добијају очуха или маћеху. Оно што се може са сигурношћу тврдити јесте то да се ни једна ни друга не налазе у подесној средини и да је уствари и једној и другој потребна друштвена помоћ и заштита, јер им је у довољној мјери не пружају родитељи.

Без обзира на то што и на овој територији има неродитељског односа према дјечи, немање дјеце је чињеница која врло често проузрокује несугласице и међусобна оптуживања у браку. Тако једна жена жели да има дјеце, али код мужа не може да наиђе на разумијевање, јер он има дјецу из првог брака (9/46). Један муж вели како се оженио са другом, јер с првом није имао дјеце (55/46). Имајући разумијевања за мужевљево жељу за дјецом, његова жена вели: „Мени је 68 година и не могу да рађам дјецу, због чега ме кори. Стога тражим развод брака, да му омогућим да узме млађу и да му рађа дјецу. Он, иначе, добро пази моје унуче из првог брака“ (142/46). Једна се жена жали како је муж шамаарао што нема дјеце (83/47). Један муж опет вели: „Немам с њом дјеце, а очекујем дијете из ванбрачних односа“ (85/47). „Истјерао ме јер нисмо имали дјеце“ (277/47). „Нисам осјетио среће у браку, јер ми је жена нероткиња“ (310/47). Други се жали како му жена неће да рађа дјецу (17/48). „Замрзео ме од како нам је дијете умрло и иде другим женама“ (49/48). „Он је превише стар за мене а немамо ни дјеце“ (Мостар, 141/51). „Након 5 мјесеци утврдила сам да је брак немогућ, јер ми је признао да с њим нећу имати дјеце“ (Мостар, 197/52). Мужеви обично сваљују кривицу на жене кад немају дјеце, што се види из ових ријечи једне жене: „Он тражи развод брака због тога што немамо дјеце, а мене окривљује за то“ (70/52).

И овај материјал нам свједочи да до развода брака може да дође и после четрдесет година брачног живота, али и овдје у највише случајева долази до поремећаја у брачним односима у првим годинама, и то чешће него на подручју Окружног суда у Бихаћу. Тако је од 1138 случајева у 334 (или 29,3%) случаја дошло до поремећаја брачних односа у првој години брачног живота. Број тих случајева у 1946 износио је 27, а у 1953 58.

Што се тиче узрока за развод брака, може се рећи да се извесне чињенице као узроци у мањој или већој мјери налазе у списима бракоразводних парница на свим подручјима наше Републике, док друге као специфичне постоје само на неким подручјима. То важи и за подручје Окружног суда у Мостару. Поред оних општих узрока овдје се налазе неке чињенице као узроци за развод брака а не налазе се у осталим крајевима или се налазе али у веома незнатној мјери.

Напуштање је чињеница која се најчешће истиче у бракоразводним споровима овог подручја. Оно се помиње у 517 (у 45,4%) предмета, дакле у релативно мањем броју него у списима с подручја Окружног суда у Бихаћу. У 336 случајева наводи се како је жена напустила мужа, а у 144 случаја муж жену. На другој страни. муж је отјерао жену у 49 случајева а жена мужа у 7 случајева. Штавише, мужевљеви сродници истјерали су његову жену у 11 случајева.

Ако упоредимо ове списе са списима Окружног суда у Бихаћу, видјећемо да на овом подручју муж жену напушта у знатно већој мјери него у Бихаћу. Та разлика, по нашем мишљењу, долази отуда што овдје већи дио спорова отпада на град него на село, а у граду се врло често станује у туђој или жениној кући, па се муж лакше одлучује да напусти заједнички стан при сукобима у браку. У прилог ове тврдње говори и чињеница да је овдје много мањи број случајева у којима је муж истјерао жену, а већи гдје је жена истјерала мужа. Притом се ипак не смије губити из вида да је жена у Херцеговини у погледу равноправности с мужем у бољем положају него она у Босанској Крајини.

Потребно је да се истакне и то да је овдје два пута мањи број случајева у којима су родитељи односно, ближи сродници отјерали жену свога сина односно сродника из куће.

Ево неколико примјера из којих се види у ком облику и из којих разлога један брачни друг напушта другог:

„Отишла је с Нијемцима и одвела дијете са собом“ (110/47). „Истјерао ме из моје куће“ (229/47). „Он је отишао од куће што је наша служавка остала носећа с њим, па је одвео са собом“ (Љубушки 227/51). „Напустио ме што нисам хтјела да му поклоним своју имовину“ (108/52). „Напустио ме 1946 године и рекао ми да тражим другог, и ја сам га нашла и с њим родила дијете“ (О. С. у Ливну, 31/48). „Напустио ме пред порођај“ (286/47).

На другом мјесту је одржавање односа с трећим лицима супротнoг пола као узрок који се послије напуштања наводи код свих судова за развод брака. Док се у Сарајеву и Бихаћу ова чињеница наводи више него у свакој другој тужби, на подручју Окружног суда у Мостару број ових случајева је нешто мањи.

Повреда брачне вјерности наводи се, наиме, у 493 (у 43,3%) предмета. Муж се огријешио о ову дужност у 146 случајева, жена у 221, а обоје у 67 случајева. Муж је довео другу жену у стан, гдје живи с брачном женом у 32, а жена се „преудала“ у 27 случајева.

Карактеристично је да се на овом подручју жена огријешила о брачну вјерност за једну трећину више него муж, а више него жене на подручју Окружног суда у Бихаћу за око три пута. Та разлика иде на штету жене и у случајевима заснивања ванбрачне заједнице.

Као што смо видјели на овом подручју је далеко већи број случајева у којима су брачни другови за вријеме брака стекли и ванбрачну дјецу него је то случај у Бихаћу. На овом подручју је већи и број случајева и дјеце која опадају на жену него је то случај на подручју Окружног суда у Бихаћу. Да наведемо неколико изјава у вези с овом дјецом:

„Родила је ванбрачно дијете које је послије порођаја бацила, због чега је и кривично одговарала“ (105/53). „Узео сам је с једним ванбрачним дјететом, њ мјесто да ми буде захвална, почела ме омаљоважавати и бавити се неморалом“ (175/53).

Међу предметима, о којима је ријеч, налазе се три случаја у којима се истиче како је муж имао двије брачне жене. Међутим, у списима с подручја Окружног суда у Бихаћу било је таквих случајева 87.

И на овом подручју било је случајева да су брачни другови били већ у браку једном или више пута. Од 193 оваква случаја у 39 и један и други су ступили у брак као удови (удовац и удовица), у 57 случајева наводи се како је муж ступио у брак као удовац, а у 33 жена као удовица. Но, у 7 случајева оба супруга су били у браку, па су се развели. Док је у 38 случајева муж ступио у брак као разведен, жена је то исто учинила у 14 случајева. Осим тога у 4 случаја муж је био разведен а жена удовица, и у 1 случају био је обрнут случај: жена разведена а муж удовац.

Физичка обрачунавања брачних другова, као појава, стварност су у свим нашим крајевима, и та чињеница као разлог за развод брака наводи се врло често и у овим споровима, укупно у 297 случајева (26,1%). Тако је муж тукао жену у 240 случајева, жена мужа у 25, а у 25 случајева супрузи су се тукли међусобно. Поред тога у 7 списа се наводи како су жену тукли родитељи односно ближи сродници мужа.

У поређењу са бројем случајева на подручју Окружног суда у Бихаћу на овом подручју има више физичких обрачунавања међу срупузима. То нарочито важи за жену која на овом подручју

четири пута више туче свога мужа него што то чине жене Босанске Крајине. Исти је случај и са ситуацијама у којима супрузи туку један другог. Слику ових физичких обрачунавања дају слиједећи примјери:

„Тукао ме свекар и дјевер. Гонили су ме да радим тешке послове, иако сам била носећа“ (145/46). „По пенису ме посула есенцијом, па сам се лијечио од рана преко мјесец дана“ (87/47). „Тужила ме варала, срамотила и тукла каменицама на јавним мјестима“ (92/47). „Жена с нашим кћерима су ме нападе сјекиром“ (135/47). „Тукао је жену и кћери што му не припремају добру храну, иако живе у великој биједи“ (135/47). „И њена кћерка из првог брака напала ме, па сам тражио милицију“ (156/47). „Сручила ми на главу посуду опирина у присуству своје кћери и једне комшинице“ (334/47). „Дјевер ме тукао, а он ме није узимао у заштиту“ (137/48). „Тукао ме и присиљавао да му одобрим да ступи у брак и са мојом сестром, па сам га напустила“ (138/48). „Затекли смо тужену, веле свједоци, расјечена носа, између очију сву обливену крвим. Тужилац је о њу пребио копље од заставе на три дјела и тужена је скочила у Неретву, па ју је он спасио да не би одговарао“ (144/48). „Она је врло окрутна и зле нарави, тукла је и мене и моју мајку, оцу ми ускраћивала храну, па је од глади умро. По повратку из затвора, дочекала ме са сјекиром и није ми дала ући у моју кућу, гдје она још увијек станује“ (18/49). „Истукао сам је што је просула сијено“ (Мостар, 27/50). „Кад би ме тукао, на уста би ми стављао јастуке“ (134/50). „Болујем од туберкулозе а она ме све више и више напуштала и остављала по неколико дана. Штавише, истукла ме на болесничкој постељи. Због болести нисам се могао бранити“ (Мостар, 633/51). „Тукао ме и теглио за нос. Смршала сам 30 кг због патње у браку“ (Мостар, 756/51). „Пријети да ће дјецу поклати а мене туче“ (Мостар, 771/51). „Напала ме ножем“ (Мостар, 879/51). „Тукли смо се, јер је он продавао земљу“ (Гацко, 163/51). „Толико ме тукао да сам побацила и једва остала жива“ (Билећа, 9/51). „Међусобно смо се тукли: ја њу шамарао а она мене цјепаницом, нанијевши ми озледе по лицу“ (142/52). „Док сам била у другом стању, тукао ме у стомак“ (232/52). „Тукао ме ногама и рукама и затварао у колибу“ (2/53). „Понекад би у љутњи бацила на мене нешто и од посуђа“ (193/53). „Тражио ми да му поклоним дукате, отео ми 2 дуката, прстен, повриједивши ми прст, а мињуше отео, расјекавши ми ухо“ (223/53). „Након 11 мјесеци по вјенчању почела да се опија и да ме физички напада, мене, мајку ми и сина из првог брака“ (О. с., Ливно, 19/52). „Потезала је на мене и нож и да нисам побјегао ударила би ме“ (О. с. Требиње, 7/51). Десио се један случај да је муж бацрио жену у Неретву, и жена се једва спасила пливањем. Он је због тога осуђен на смрт. Против смртне пресуде нити се жалио нити је тражио помиловање. Захваљујући жени остао је животу и поново изашао на слободу. И мјесто да јој буде захвалан, он је поднио тужбу за развод; истичући да ће је опет бацити, ако га суд не разведе с њом (299/54).

Као и у другим крајевима и овдје живот у заједници с родитељима доводи до поремећаја брачних односа и до његовог развода. Ова појава је у погледу учесталости иста као и у Бихаћу. У 142 случаја или у 12,4% истиче се како ова чињеница брак чини неподношљивим. До каквих ситуација доводи ова околност најбоље се види из ових навода појединих супруга:

„У кући има 22 члана и не трпе ме“ (23/47). „Она је у кућу довела своју кћер из првог брака и друге сроднике, и они сви троше од моје мале плате“ (67/47). „Напустила сам га из љубави према родитељима који су стари и немају никог другог осим мене“ (84/47). „Свекар ме злостављао све у циљу да продам свој иметак и да њему дам паре“ (329/47). „Тужена је вриједна, честита жена и добра мајка“, вели свједок, „њу су одвојили у неку влажну и мрачну оставу без ватре и постеље“ (42/48). „У афекту сам вријеђала свекрву, јер ми је приговарала да дијете није њеног сина“ (146/48). „Он више воли родитеље него мене“ (Мостар, 124/49). „Давала је својим а ја сам гладовао, искориштавала ме“ (Мостар, 103/50). „Гладовала сам а он је сестри давао новац“ (Мостар, 171/50). „За поремећај су криви његови, јер су је прогонили, патили глађу и гонили из куће“, наводе свједоци (Љубушки, 83/50). „Нисам се могла slagати с његовом мајком, јер ме омаловажавала, ускраћивала да једем, закључавала све од мене“ (Чапљина, 66/51). „Његов отац покушао да ме напаствује, и пошто сам то спречирила, сви су ме почели прогонити“ (144/52). „Док је тужилац био у војсци, напаствовао ме његов отац, потплатили су другог да ме заведе, и насили сам признала да сам полно општила с другим“ (161/52). „Зараду је давао мајци“ (90/53). „Кад је отишао у непријатељску војску, остала сам с његовим родитељима и чувала туђу стоку, а кад сам се разболила, његови ме нису хтјели да његују, па сам отишла својим“ (О. с. Ливно, 11/48). „Он и свекрва су ме злостављали, по њиховом наређењу спавала сам у штали, нису ми дали ни хране“ (Требиње, 17/52). „Свекрва ми приговарала да нисам ништа донијела“ (122/53).

И дјеца из ранијих бракова, као чињеница која ремети брачне односе, често се помињу и на овом подручју, и то више него у Бихаћу. У слиједећим наводима се добро оцртавају односи, с једне стране, између ове дјеце и њихове маћехе односно очуха а, с друге, између самих брачних другова због ове дјеце:

„У кућу се доселила тужиочева кћи из првог брака с дјецом и преузела кућу у своје руке“ (7/46). „Имам 4 дјеце из ранијег брака па сам се и оженио да ми има ко чувати дјецу. Она све то није хтјела да чини“ (44/46). „Нападају ме и тужилац и његова дјеца“ (44/46). „Она је од нас крила хљеб и нудила га мушкарцима који су јој долазили док је отац био у Америци“, изјављују пасторчад у једном случају (224/47). „Имам 2 дјеце из ранијег брака и ради прехране ово двоје сирочади удала сам се за тужиоца, али је он прогонио ову дјецу, па сам га напустила“ (40/48). „Није се могла да

обикне без своје дјеце из првог брака" (96/48). „Она се удала да би прехранила своје 2 дјеце, јер немају ништа осим једне кокоши" (153/48). „Своју дјецу пазила а моју није" (Мостар, 170/49). „Имам 8 дјеце из првог брака, а она је тражила да их отјерам" (Гацко, 34/49). „Имам 3 дјеце из првог брака, она исто тако има 3. Осим тога имамо и заједничко дијете. Она носи својој дјечи а моју гони из куће" (Гацко, 59/50).

У 30 списа се наводи како су супрузи ступили у брак против своје слободне воље, а под притиском односно наговору других лица, обично родитеља. Док је, на примјер, ових случајева у 1947 било 12, у 1952 3, у 1953 био је само 1 случај.

Ових неколико примјера свједоче о мотивима оваквих бракова: „Отац ме натјерао да се удам за туженог. Затекла сам 5 кћери код туженог. Шиканирале су ме на све могуће начине. Нису говориле са мном по 15 дана. И он је трпио од ове своје дјеце и то ништа мање него и ја" (9/46). „Под притиском оца оженио сам очеву свастику из другог брака. Отишао сам по свијету и тужену оставио код куће" (79/46). „Вјенчао сам је насилу, јер је била занијела" (94/47). „Она је била жена мог умрлог брата и узео сам је на наваљивање мајке. Тај родбински однос сметао је од првог дана да с туженом вршим интимне односе" (219/47). „Узео ме из материјалних разлога" (7/48). „Пошла сам за њега а нисам га ни познавала. То сам учинила по наговору других, јер да је богат. Охладила сам кад сам видјела да станује у малој кућици која се готово оборила" (63/49). „Тужилац је био прије рата сиромашан човјек и без куће", веле свједоци, „па је узео старију од себе за 18 година, у намјери да се ријешу биједи" (Мостар, 16/52). „Након 15 дана напустио сам је, јер сам је узео у пијаном стању" (Требиње, 22/49). „Узео сам је по наговору оца, јер му је требала радна снага" (67/52). „Пошто сам имала свега 14 година, у брак сам ступила по наговору своје сестре, а он је старији од мене 42 године. Живила сам као заробљеник под диктатуром туженог и његовог рода" (158/52). „Пријетио ми је да ће извршити самоубиство, ако не пођем за њега, и због тога сам и пошла" (216/52). „Оженио сам се на тај начин што сам пошао у сватове рођаку и дошто није хтјела дјевојка, и да се не би вратили празни, мени смо повели другу коју нисам ни познавао" 298/53). „Узео сам је по наговору родитеља, па сам се покајао и довео другу с којом сам водио љубав" (О. с. Ливно, 38/48). „Брак смо закључили под притиском и пресудним утицајем чудотворних сила" (16/46).

Нису ријетки случајеви у којима се брачни другови жале да су закључили брак а да нису једно према другом имали наклоности, љубави. Та околност се помиње у 41 случај, и то у 28 случајева да жена не воли мужа, а у 13 да муж не воли жену.

Тако, на примјер, једна жена вели: „Пошто га нисам волила, нисам ни ишла у његову кућу" (98/47). „Рекох ти ја прије вјенчања: немој да ме узимаш, иако сам драга твоје оцу и мајци, а ти

ме не волиш, јер ћу изгубити пензију, а ја сам, као што знаш, сиромашна и од чега ћу живјети. Ти мени рече: „Да ти мени ниси драга, ја те не бих ни водио. А сад ме гониш?“ (215/47). „Удала сам се за тужиоца без љубави, а он је старији од мене 20 година и нисам се могла прилагодити“ (143/48). „Тражи развод да би се могао вјенчати са својом старом љубави, а мене је узео кад је с њом био у завади“ (152/48). „Не воли ме, мисли на свог пријашњег момка“ (Мостар, 114/50). „Није ме узео из љубави него из освете“ (61/53).

Међу честе случајеве који се наводе у тужбама за развод брака спада и одвојен живот брачних другова. Ова околност на овом подручју манифестује се у одласку у војску и на рад. У 90 случајева је ријеч о одвојеном животу због одласка у војску, а 10 због одласка на рад. Овдје је много мањи број ових случајева него на подручју Окружног суда у Бихаћу, јер се врло ријетко дешава (то се бар не види из ових списа) да се брак закључује прије отслужења војног рока, што је, готово, редовна појава на подручју Окружног суда у Бихаћу „Колики си, толики се у Босни жене“ је изрека са којом се у Херцеговини иронише прерана женидба у Босни.

У нешто мањем броју случајева него у Бихаћу брачни другови су живјели ванбрачно прије брака. Тај број је 19. У овим списима се налазе и мотиви који наводе брачне другове да закључују сваке бракове, као и сукобе који отуда произлазе: „Живјели смо ванбрачно и родили дијете прије брака, а ступили смо у брак само да спасимо углед војске. Послије вјенчања нисмо живјели у заједничком кућанству. Дијете је умрло“ (19/48). „Оженио сам је само зато што је била ванбрачно занијела. Након два мјесеца дијете је умрло и престао је разлог за заједничким животом“ (77/48). „Прије брака смо одржавали полне односе а нисам знао да је то исто радила и с другим“ (91/48). „Тужилац ју је завео, занијела је дијете и морала се вјенчати с њим“, изјављују свјedoци (97/48). „Док смо живјели ванбрачно, живот је текао врло добро, а чим смо се вјенчали, осјетио сам да ме не трпи“ (43/49). „Вјенчали смо се тек тако да видимо да ли ћемо моћи живјети у браку, јер смо и прије брака живјели невјенчано и зачели дајете, али смо се разишли“ (Мостар, 126/49). „Брак нисам склопио из љубави с туженом већ из жеље да се дијете које је тужена требала да роди, а чији сам ја ванбрачни отац, озакони. По закључењу брака нисмо скоро ни живјели заједно, јер је она слабих моралних квалификација, и у браку је гледала друге“ (Требиње, 14/49). „Прво смо живјели ванбрачно и то у добрим односима и сложено. По склапању брака настале су трзавице“ (Требиње, 14/50). „Прије вјенчања родила је ванбрачно дијете и мене су присилили да је узем, иако је имала односе и с другим“ (81/52). „Кад је хтјела да роди дијете, вјенчао сам је“ (85/52). „Прије брака живјели смо невјенчано 3 године“ (85/52). „Тучем је само да бих се је ријешо. Пошто сам с њом ступио у полне односе, наваљивала је да је узем, па сам пристао иако преко воље“ (183/52). „Између нас је дошло до склапања брака због тога што је она са

мном остала у другом стању, а не из љубави, па се нисмо уопште трпили и вршили полних односа". Она: „Истог дана када сам се вјенчала и родила сам“ (204/52). „Као њен станар упустио сам се у интимне односе, и она је постала гравидна, и да бих јој сачувао утлед, вјенчао сам је“ (291/53). „Прво смо живјели невјенчано, док се није развео спрвом женом“ (О. с. Јилно, 19/52). „Свега 15 дана смо живјели скупа, јер сам ступио у брак по наговору родитеља, а то стога што сам прије брака с њом имао полне односе. Осим тога она ми је и родица, па су родитељи хтјели да покрију срамоту“ (О. с. Јилно, 21/52).

Биће од интереса да наведемо и то да се у поменутих списима помиње и 12 случајева у којима се муж жали да му жена није дошла у брак невина, и да је та околност утицала да је дошло до поремећаја у брачном животу а тиме и до развода. Навешћемо неколико примјера који нам бар донекле освјетљавају ово питање: „Она је хтјела да постане жена и да се одмах разведе, јер је имала другог“ (216/47). „Корио ме што нисам дошла невина у брак, иако је био прешао преко тога“ (29/48). „У брак није дошла невина, па стога нисам могао општити с њом. Стога сам предложио њеним родитељима да је воде“ (182/48). „Није дошла у брак невина, био сам прешао преко тога, али нисам могао то заборавити“ (Мостар, 295/50). „Појавила ми се сексуална аверзија кад сам увидио да је изгубила невиност и да је родила ванбрачно дијете“ (Мостар, 434/51). „Нисам је нашао невину“ (Невесинје, 48/50). „Циљ ми је био само да се назовем женом“ (Чапљина, 105/51). „Иако је тврдила прије брака да је *virgo intacta*, то није била“ (131/52).

У 75 случајева се наводи како је муж нестао, и тај нестанак се у највећем броју десио за вријеме рата. То се види и по томе што је, на примјер, у 1942 било 11 случајева, а у 1953 само 6 случајева.

Осуда на одређену казну у смислу чл. 63 Основног закона о браку помиње се у 37 списка. У 33 списка говори се о казни мужа, а у 4 о казни жене. Овдје су ови случајеви чешћи него у Бихаћу. Из ових података јасно се види да се брачни другови врло ријетко користе правом које им даје поменути пропис, јер је овај број незнатан у односу на број случајева у којима долази до осуде на одређену казну.

Овдје је већи број случајева него у Бихаћу у којима се тражи развод брака због болести брачног друга. У 33 списка се наводе болести, и то нервне, умне, венеричне и туберкулоза. Обично се поред ових болести наводе и други разлози за развод брака, јер наши судови уствари дозвољавају развод брака само ако је ријеч о умној болести.

У овом материјалу често се говори о сексуалном неслагању, иако се о овим односима ћути много више него о другим.

Ови списи садрже велики број и других података који говоре о разним поремећајима у браку, а који се манифестују у разним видовима и на разне начине.

Ни овдје се у већој мјери, али свакако више него на подручју Окружног суда у Бихаћу, брачни друтови не жале на материјалне прилике које бесумње негативно дјелују на складне односе и то много више него су они тога и свјесни. Слиједећи наводи странака у овим споровима донекле указују на то од каквог су значаја материјални моменти и како се на њих гледа: „Имала сам односе с другим а на то ме натјерала глад“ (8/46). „Он тражи развод брака само да би се оженио с једном богатом, јер сам ја сиромашна“ (13/46). „Тужени није водио никакве брите о мени. Распродао је моје дукате, накит и кућни намјештај и отишао од куће“ (31/46). „Ја сам ради њега оставила пензију иза првог мужа“ (36/47). „Тужила сам га јер немам никаквих средстава за живот“ (69/47). „Гладовала сам“ (132/47). У једном спору тужилац је приликом развода брака осуђен да туженој преда: 1 сандук, 1 виле, 1 грабље, 1 варићак, 1 арар, 50 кг жита и 3 квинтала сијена (132/47). „Или нек ми препише своју земљу и кућу или нек се разиђе с оном другом“ (148/47). „Почео ми продавати дјечији иметак“ (183/47). „Није доносио довољно за издржавање“ (314/47). „Он је поклонио свој иметак својој кћери из првог брака, а она затим свој својим братићима, и то је узрок несугласицама“, наводи свједок (331/47). „Он је богат а ја сиромашна“ (4/49). „Приликом вјенчања њен отац ми обећао преписати земљу, а пошто ми обећану земљу није преписао, истјерао сам је“ (Лиштица, 188/51). „Напустила сам га, јер нема ништа, а у кући је 10 чељади“ (Невесиње, 41/50). „Напустио ме што нисам хтјела да му поклоним своју имовину“ (108/52). „Напустила ме, говорећи да не може да живи с мојом малом зарадом“ (164/52). „Као инвалид неспособан сам за рад и дошао сам на њено имање, али је она потајно ово имање поклонила стрицу, што ме јако увриједило“ (8/53). „Сазнала сам да ме узео ради моје земље и стога нисам наставила брачну заједницу“ (162/53). „Преварио ме да је службеник и да има стоку“ (217/53). „Тражио ми да му препишем иметак“ (317/53). „Док сам имала новаца и дућан, била сам му добра“ (Ливно, 19/52). „Живјели су у страшној оскудици, нису имали ни шпарета“, вели свједок (Мостар, 289/50).

Прекомјерно уживање алкохолних пића и на овом подручју спада међу чињенице које врше поремећај у брачним односима и доводе до развода брака, и то у већем броју него на подручју Бихаћа, што се види из ових неколико примјера: „Тужена се почела да опија и да ме физички напада“ (О. с. Ливно, 19/52). „Тужени је алкохоличар, попио би цијелу зараду, а ја сам издржавала породицу“ (25/46). „Пије, закашњава кући, туче ме, не брине се ни за своје 2 дјеце из првог брака, па су и гола и боса“ (112/49). „Гладовала сам заједно с дјецом због његовог опијања“ (26/49). „Пијаница је, не доноси кући ништа“ (Мостар, 197/49). „Од 1936 тужени се пот-

пуно одао пићу и нераду, па сам у трудном стању радила најгрубље послове, како бих зарадила оно најосновније за издржавање, јер смо биједно живјели с дјецом“ (148/52). „Одао се пићу и за то потрошио сав новац. Почео је да продаје и моје ствари, након што је испродавао своје“ (341/53).

Љубомора је, може се рећи, врло често пратилац брака, и она се појављује у мањој или већој мјери и у разним видовима. Понекад прелази све границе и изазива тешке посљедице у брачном животу. Ево неколико примјера љубоморе која доводи до неподношљивог живота у браку: „Распиривао ми је љубомору, хвалећи се успјесима код других жена“ (110/48). „Због љубоморе није ми дао излазити, па ни мајци. По ноћи је излазио и обилазио кућу“ (68/46). „Дође ми у радњу, вријећа, напада и мене и муштерије, камењем разбија стакло, не смијем од ње кући“ (33/49). „Прави ми љубоморне сцене и смета ме у мом уметничком стварању (ја сам наставник музике)“ (40/52). „Био је претјерано љубоморан, па сам покушала самоубиство због тога“ (79/52). „Прогони ме безразложном љубомором и загорчава ми живот самоубилачким писмима“ (74/48).

И на овом подручју се мужеви жале на нескромност својих жена што се види из ових ријечи једног мужа: „Свађе су настале због тога што је она навикла на раскошан живот, а моји приходи нису могли да јој дотекну за такав начин живота“ (153/47).

Дешава се да брачни другови и после развода брака одржавају везе, па, штавише, и да поновно ступају у брак. То нам потврђују слиједећи наводи из ових списка: „Он је из Мостара довео своју бившу жену и крио је неко вријеме у радњи и по туђим кућама“, истиче једна жена. „Он је своју прву жену више пута вјенчавао и развјенчавао“, у овом истом предмету исказују свједоци (50/46). „Ми смо се једном разводили 1938, а 1941 поновно смо закључили брак“ (330/47). „Одржаје везе са својом разведеном женом“ (67/48). „Били смо се развели, па смо поновно склопили брак“ (141/48). „Вратио сам се својој бившој жени“ (Мостар, 195/50). „На њено наваљивање поновно смо закључили брак“ (233/50). „Једном смо се развели, па сам се удала за другог, и с овим се развела, те вратила туженом ради 5 дјеце“ (Требиње, 23/49).

Мужеви се жале и на нерад својих жена: „Није хтјела да чува стоку, како то чине све жене на селу“ (161/46). „Она је распикућа“ (35/47). „Није хтјела да ради сеоске послове, које врши свака жена на селу“ (73/47). „Тужиља није хтјела да нађа код стоке и да је чува од вукова“ (62/48). „Од оца сам побјегла због мотике и фабрике духана, и удала сам се зато да ништа не радим“ (Мостар, 221/50). „Није радила, тражила је двије дјевојке“ (Мостар, 632/51). „Нисам се удавала да радим већ да лежим“ (лијегала у вече у 6 часова а устајала у јутро у 10 часова“ (1/50).

Ево још неколико примјера који указују на то да заиста свака чињеница може да ремети брачне односе: „Смета му што имам матуру а он је нема“ (19/46). „Она би често ишла својој сестри, па

је небих налазио код куће кад дођем“ (32/47). „По повратку из заробљеништва хладно ме дочекала“ (93/47). „Више воли музику него све остало“ (93/47). „Неће да дође и да ме болесног лијечи“ (133/47). „Док сам била здрава, била сам му драга“ (275/47). „Он је миран и сталожен, а она нагла, поводљива и подложна утицајима“, вели свједок (291/47). „Забрањујем јој преметачину џепова“ (67/48). „Више мјесеци није говорио са мном, ја сам у туђем свијету и једино сам упућена на њега“ (86/48). „Дочекује ме с трачевима, а ја сам зидар па дођем уморан и не могу слушати којешта“ (86/48). „Од како се она запослила, настале су свађе“ (130/48). „Ако тужени мало закасни, не отвара му врата него мора улазити кроз прозор или спавати у канцеларији“, веле свједоци у једном спору (173/48). „Ишла је на љетовање без мене“ (179/48). „Била сам у болници а он ме није посјетио“ (30/49). „Ја сам сувише осјетљива, а тужени одвише напрасит и експлозиван“ (Мостар, 115/49). „Он шути данима и данима“ (Мостар, 262/49). „Вршила је чаролије да би успоставила хармонију у браку“ (Мостар, 114/50). „Мене потцјењује а хвали љепоту других“ (Мостар, 125/51). „Свађа је због тога што му помоћу трансфузије нисам дала своје крви“ (Мостар, 832/51). „Ја волим друштво, а тужилац га избјегава, и пошто он није хтио да склопи познанство с неком породицом, ја сам сама пошла да то учиним“ (Мостар, 858/51). „Сили ме да идем с њим у кафану и да му тамо пјевам“ (Мостар, 891/51). „Више времена је посвећивао спорту него мени“ (Требиње, 19/49). „Не могу да трпим задах му из уста“ (Гацко, 1/50). „Он је Македонац и новац шаље својој родбини, а за ме се не брине“ (Чапљина, 33/52). „Тражила је да цијело вануредовно вријеме проводим с њом“ (47/52). „Био сам домазет“ (222/52). „Говорила ми како се могла боље удати“ (236/52 и 72/53). „Напустио ме што сам смршала и проружњала се“ (369/53). „Он је ноћу врло често мокрио пода се, па нисам могла с њим спавати у истом кревету“ (О. с. Ливно, 26/48). „Док сам био с њом, хватала ме живчана болест, од како смо се разишли, не хвата ме“ (О. с. Ливно, 29/48).

У овим списима се налази неколико случајева који свједоче о томе да су усташе за вријеме рата из сабиралишта за клање и убијање одводили српске дјевојке и с њима закључивали бракове. Тако једна наводи: „Пошла сам за њега из страха као Српкиња 1941 а обећао ми спасити брата, али то није учинио“ (208/47). У другом случају се наводи: „Приликом убијања Срба 1941 насилно сам одведена од туженог који је као устаца учествовао у убијању моје породице и с њим склопила брак, након два мјесеца сам га напустила и побјегла, а тада сам имала 17 година“ (10/48). У трећем случају се вели: „Одведена сам с осталим сељанкама од усташе у „силос“ и одатле су нас распоређивали, и мене је одвео тужени. С њим сам родила и дијете, али сам последије побјегла“ (Чапљина, 7/50).

У једном бракоразводном спису помиње се и то да још постоји обичај у невесињском срезу да невјеста прву ноћ по доласку

у младожењину кућу треба да спава с дјевером (старим сватом). Наиме, у овом случају кад су младу довели у кућу младожење, она је легла у кревет с дјевером. У други кревет је легао младожења, а остали укућани су легли по поду у истој соби. Младожењу је пробудила шкрипа кревета у коме је лежала млада с дјевером. Он је устао и шетао по соби. Да би избјегао срамоту, он се и поред тога вјенчао с њом. Прве брачне ноћи је утврдио да млада није дјевојка. Због тога су настале свађе, па је коначно дошло и до развода брака (Невесиње, 48/50).

На концу да се осврнемо још на једну специфичност овог подручја која, према пркупљеним подацима, постоји једино у Западној Херцеговини (у Бекији). То је „лигање“, лијегање или, боље речено, лежање с дјевојкама. Наиме, по овом обичају, који још и данас живи, дјевојке имају право да примају у својим собама или по појатама момке с којима ноћу леже и на тај се начин забављају. Овај обичај је раширен у мостарском срезу с десне стране Неретве, у срезу Лиштица, Љубушки и Посушје.

Према расположивим информацијама овај обичај је специфичност католичког елемента овог краја. Сличних обичаја има и у сусједним срезovima Далмације. Сматра се да је ово становништво досељено из Албаније и то из околице Скадра, гдје, такође, владају слични обичаји. Као доказ наводи се и то што се за ово становништво употребљава и назив „шкuttori“, а која се изводи из ријечи Скадар односно „Скутар“.

На постојање овог обичаја указује и пјесма: „Од Мостара до Широког Брига (Бријега), нема цуре с којом нисам лига' (лијегао)“. Ово лигање није никаква срамота. Нису ријетки случајеви туче и битке око тога коме ће дјевојка отворити врата и примити га на лигање.

По овом обичају све је дозвољено, само није дозвољено „гриштити“, гријешити, вршење полних односа. Међутим, то се дешава врло често. О томе свједочи и раћање ванбрачне дјеце у овим срезovima, и то више него у другим срезovima овога округа. Према добивеним информацијама у Среском суду у Лиштини, нема села у овом срезу у коме нема по више ванбрачне дјеце. Има дјевојака које имају и по петоро дјеце. Дјеца остају заједно с мајком у кући њених родитеља. Истиче се да има породица које се одржавају само на ванбрачним односима.

Релативно је мањи број тужби за утврђивање ванбрачног очинства од самог броја ове дјеце, јер ванбрачне мајке покрећу спор за утврђивање ванбрачног очинства по правилу само ако ванбрачни отац одлучи да жени другу дјевојку, па се тужбом жели спријечити брак с том другом.

Прегледајући парничне списе о утврђивању ванбрачног очинства дошао сам до карактеристичне констатације да су изузетни случајеви на овом терену у којима се тужени не жали против пре-

суде о утврђивању очинства, јер се редовно истиче у жалби како тужени није једини који је лигао с дјечјом мајком.

Да у Западној Херцеговини владају другачија схватања о ванбрачним односима него у Источној, може да нам послужи као доказ и то што се овдје рађа више ванбрачне дјеце него у Источној. Тако, на примјер, док је 1953 рођено ванбрачне дјеце у Билећи 10, у Гацку 7, у Невесињу 7, у Стоцу 6 и у Требињу 3, дотле је у Љубушком рођено 32, у Посушју и Лиштици по 18 ванбрачне дјеце. С друге стране, број тужби за утврђивање ванбрачног очинства је, на примјер, од 1946 до 1953 био у Лиштици 65, у Љубушком 71, а у Билећи 16, у Гацку 4, у Невесињу 17, у Стоцу 4 и у Требињу 22 тужбе.

У циљу провјеравања постојања овог обичаја прегледао сам код Среског суда у Мостару све спорове о утврђивању ванбрачног очинства од 1946 до 1954, чији број износи 150. Од тога броја отпада на католике 112, на муслимане 27 и на православне 12 спорова. Треба да се нагласи да су странке у овим споровима код муслимана и православних у највећем броју из града. Што се тиче спорова који се односе на католике у огромном броју случајева ријеч је о странкама са села.

С истим циљем посебно смо извршили и анализу бракоразводних спорова католичких бракова у којима такође има докумената о постојању поменутог обичаја. (Ово је, уствари, једино подручје у Босни и Херцеговини које је насељено највећим дијелом припадницима католичке вјероисповијести.) Тако од 256 предмета у којима су обје странке католици (код којих на 1.000 становника долази око 1,3 спора, док код муслимана на 1.000 долази око 7,3 спора, а код православних 1,3 спора), у 153 случаја дошло је до развода брака или на 1.000 становника око 0,7 развода за осам година, што годишње износи мање него 0,1 развод брака.

У овим споровима као узрок за развод брака наводи се прељуба у 127 случајева и несталост у 39. Осим тога у 28 случајева се истиче како у браку није уопште дошло до полних односа, што се запажа као специфичност само код католика. То долази отуда што припадници католичке цркве, држећи се вјерских прописа, остају код тога да нема брака без учешћа цркве. Стога док се не обави и црквено вјенчање, брачни другови не сматрају да је брак закључен. Послије закључења брака пред државним органом они обично у року од 7 до 8 дана врше вјенчање у цркви, и тек онда млада иде у младожењину кућу. То се врло добро и јасно види из ових примјера: „Споразумјели смо се да идем у његову кућу тек кад се и црквено вјенчамо а дотле да из народног одбора иде свака својој кући, али је он одустао од црквеног вјенчања?“ (Мостар, 435/51). „Након закључења брака у одбору тужена је тражила да склопимо брак и пред црквом, али сам то одбио и због тога није хтјела мојој кући“ (Лиштица, 14/51). „Нисмо одмах одпочели заједнички живот, јер смо се мислили вјенчати и пред жупником“ (Љу-

бушки, 317/51). „Иако смо закључили брак, није ме хтио превести својој кући“, истиче једна жена, на што јој одговара муж: „Она је хтјела и вјенчање пред црквом, а ја не“ (45/52). „По закључењу брака а прије вјенчања у цркви одбила је да дође у моју кућу“ (230/52). „По вјенчању отишла је својој кући, јер је то обичај, јер није извршено црквено вјенчање“ (1/53). „Прије склапања брака рекла ми је да неће мојој кући док се црквено не вјенчамо“ (32/53). „Чим сам закључила брак, по обичају, отишла сам својој кући а тужени својој, јер смо намјеравали да се вјенчамо и пред црквом“ (98/53). „Дошло је до свађе, јер се нисам хтио вјенчати у цркви (као комуниста) и рекла ми: „Ја нећу да се турчим и да с невјером живим, јер имам гдје живјети“, напустила ме и отишла код фратора да се исповиди“. Она, међутим, приговара: „Рекао је да ћемо се потајно вјенчати у цркви“, (143/53). „Одмах по склапању брака отишла је својој кући и није хтјела да наставимо брачни живот, јер се нисмо вјенчали у цркви“ (349/53 и 364/53). „Нисам је одмах повео кући, јер је требало да се изврши вјенчање и у цркви“ (О. с. Ливно, 1/48).

Закључење брака пред органима власти и враћање својој кући дјевојке користе у циљу вршења притиска на момка кога воле. Наиме, дјевојка иде пред одбор и са оним кога не воли, вјерујући да то закључење нема силе ни важности, да би на тај начин присилила онога кога воли а који одуговлачи вјенчање, да је жени. Уколико је тај вољени момак спреман да с њом закључи брак, она иде његовој кући. Међутим, када се увиди да је први брак сметња за закључење новог брака, долази до подношења тужбе за поништај првог брака, у којој се наводе разни узроци ништавости који су уствари неосновани. Обично се истиче како је ту ријеч о недостатку слободне воље. Ово је један од проблема који се поставља пред Окружни суд у Мостару. Ове тужбе се морају да одбијају не само због своје неоснованости него и ради популарисања грађанске форме брака.

Ево неколико примјера који свједоче о овој појави, а који потичу и из непосредне прошлости: „Раније сам обећала оном другом, па сам му побјегла, и он тражи да први брак поништим“ (34/48). „Пронио се глас да ми се момак оженио, па сам се удала за туженог, али сутрадан по вјенчању нашла сам се с њим и са знала да то није истина, те сам прешла његовим и нећу се више вратити туженом“ (Мостар, 309/49). „Побјегла сам свом првом момку кога сам волила“ (Мостар, 33/51). „Нисам имао новаца да одмах извршим вјенчање и пред црквом, па сам отишао да их зарадим. Међутим, док сам се вратио, она је почела с другим да ашикује. Наставио бих брак с њом кад би она хтјела“ (Мостар, 435/51). „Након 4 дана отишла сам свом момку, јер туженог нисам волила“ (Љубушки, 91/49). „Тужена је прије црквеног вјенчања отишла с другим и са истим отпочела живјети“. Она опет истиче: „Преварила сам се што сам с тужиоцем склопила брак, јер сам

имала дражег момка“ (Љубушки, 317/51). „Напустила сам га, јер сам сазнала да мој дражи момак није осуђен и да се могу удати за њега“. (Чапљина, 4/52). „Прије вјенчања у цркви нисам је превео у своју кућу, јер ми дошао њен бивши момак и противио се да је водим из разлога што је имао с њом полне односе као дјевојком“ (45/52). „Нисам пошла у кућу туженог, јер сам имала другог момка кога сам волила. С туженим нисам уопште имала сексуалних односа“ (187/52). „Тужена је по склапању брака пред народним одбором отишла у кућу М. Карла, свог ранијег момка, с намјером да с њим закључи брак. Остала је с њим два дана и двије ноћи и тиме ми ставила до знања да не жели са мном живјети“ (247/52). „Нисмо уопште живјели брачним животом, имам од прије момка и хоћу за њега да се удам“. (1/53). „Прије на дан заказаног вјенчања ноћила је с другим“ (32/53). „Одбила сам вјенчање у цркви, јер сам одлучила да се удам за свог ранијег момка са којим сам имала и интимне односе“ (98/53). „Нисмо имали уопште полних односа. Предомислила сам се и отишла свом ранијем момку“ (215/53). „Након вјенчања тужена је остала код својих родитеља и није хтјела да настави брак са мном, јер да воли свог ранијег момка и с њим живи“ (217/53). „Она није хтјела да настави брак са мном, него је отишла свом ранијем момку и с њим живи, иако сам имао с њом полне односе прије вјенчања. Пристајем да ми се врати“ (341/53). „Прије црквеног вјенчања она је отишла другом и почела да живи ванбрачно“ (О. с. Ливно. 1/48). „По закључењу брака а прије него је мене довео својој кући он је довео другу и с њом ванбрачно живио све док их милиција није раставила. Нисам с њим имала ни полних односа, јер ме није ни одвео кући.“ На то он одговара: „Узео сам је по наговору родитеља, па сам се покајао и довео другу с којом сам водио љубав“ (38/48).

Оно што се не догађа, међу супрузима православне и исламске вјероисповијести а догађа међу католицима јесте и то да се врло често поставља питање вршења вјерских обреда, што се види и у овим наводима: „Спречавала ме да радим у СКОЈ-у“ (149/52). „Нису се слагали, јер је он у Партији, а она је славила вјерске празнике“ (236/52). „Свађа је потекла отуда што је хтјела да крсти дијете, а ишла је и у цркву“ (69/53). „Одмах ми почела приговарати што брак нисмо склопили у цркви и што не вршим вјерске обреде, крстила ми је дијете против моје воље“ (267/53).

Као што има мишљења да нема брака без посредовања и благослова цркве, код припадника католичке цркве постоји увјерење да нема ни развода брака, јер то црквено право не предвиђа. Према информацијама добивеним од судије Среског суда у Лиштици који је и родом из овог краја, има појединаца, нарочито жена, који се жале суду на своје брачне другове и на неподношљивост брачног живота. Међутим, на његов савјет да траже развод брака, одговарају му да од тога немају ништа што им се омогућује развод брака пред судом, кад им то црква не признаје и кад им неће до-

зволити закључење другог брака. Посљедица таквог схватања је сте да је врло мали број развода бракова међу припадницима римо-католичке цркве, и то не само на овом подручју него и на подручјима других судова Босне и Херцеговине.

Ако узмемо у обзир да се од 153-разведена брака чији су супрузи католици (по имену што смо и код других узели овај критериум, јер се из парничних списа не види стварни однос према религији) на 194.822 становника за вријеме од 1946 до 1953 у 39 случајева је ријеч о несталости, у 28 у којима брак није ни конзумиран, остаје свега 86 случајева гдје је у правом смислу дошло до развода. Ако томе додамо да је у 127 случајева ријеч о прељуби односно о заснивању ванбрачне заједнице с трећим лицима супротног пола, у којим случајевима би се и по канонском праву римо-католичке цркве могла добити растава од стола и постеље, долазимо до закључка да се припадници католичке вјероисповијести врло ријетко користе законским могућностима у погледу развода брака.

Др. Алија Силајџић